

МИСТЕЦЬКІ ПОСТАТІ

УДК 94:321.74:7.071

Костянтин НІКІТЕНКО

доктор історичних наук,
завідувач кафедри менеджменту мистецтва ЛНАМ

РЕАКЦІЯ РАДЯНСЬКИХ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВ НА ПІДПИСАННЯ ПАКТУ МОЛОВОТА-РІББЕНТРОПА: ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА І ПРАВДА ІСТОРІЇ

© Нікітенко К., 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.34009>

***Анотація.** Дослідження присвячене аналізу особливостей впливу радянської пропаганди на населення. Окрема увага приділена впливу на діячів культури і мистецтв на прикладі реакції на підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Визначені механізми та засоби ідеологічно-політичної обробки митців та їхня зворотня реакція на ці заходи. Доведено, що окремі митці в СРСР напередодні Другої світової війни повною мірою опанували мистецтво, яке Джордж Орвелл пізніше назвав “doublethink” — здатність вірити (або робити вигляд, що віриш) у взаємовиключні речі, або змінювати свою думку на протилежну за ідеологічної необхідності.*

***Ключові слова:** мистецтво, пропаганда, діячі культури та мистецтв, пакт Молотова-Ріббентропа.*

Пропагандистська машина в Радянському Союзі мала надзвичайно потужний потенціал без практично жодних обмежень своєї роботи. Кожен правитель (або, як варіант, правляча група, партія) у будь-якій країні мріють про слухняне довірливе населення, що беззастережно й некритично сприймає та виконує панівні ідеологічні настанови. У тоталітарній країні, де править лише одна партія та сформовано культ особи, контроль за громадянами спрощується надзвичайно. Адже завдання перед радянською пропагандою стояли далеко не прості. Мільйони людей у СРСР проти їхньої волі були втягнуті в масштабні соціальні експерименти, які у підсумку спричинили зубожіння, репресії, голодомори. Основна маса населення країни жила у

важких умовах: дефіцитом були навіть товари першої потреби, окрім того, — шалений тиск постійної диктатури страху. А треба ж було переконати людей, що вони живуть щасливо. Сформувати “правильний” світогляд і поняття. І зроблено в цьому напрямку було чимало. У країні виростили покоління людей із спотвореним світосприйняттям, з вірою, що біле — то є найчорніше чорне. Оце й є “справжнє мистецтво”.

Маємо сумний парадокс: народам колишнього СРСР, щоби здолати німецький нацизм, знадобилося п’ять років, а боротьба з наслідками, різноманітними атавізмами й рудиментами сталінського тоталітаризму триває і досі. У сучасному світі концепція тоталітаризму змінюється. У Росії, приміром, реалізація ідеології “Третього Риму” — формування великої могутньої нації (ностальгія за втраченою імперією) — призвела до того, що завдяки старанням кремлівської пропаганди політику Й. Сталіна значна частина населення сприймає як, хоча й неоднозначне, але вимушене, необхідне, а у — підсумку навіть позитивне явище. Сталін, цілком у дусі сучасної термінології, визнається “вдалим менеджером”, Геббельса привселюдно називають “талановитою людиною”, а відомі на весь світ діячі культури й мистецтва змушені підписувати ганебні листи на підтримку анексії Криму. Отже, саме тому, що минуле нас так легко не відпускає, варто розібратися в механізмах роботи офіційної пропаганди тоталітарного СРСР.

Знані дослідники С. Кульчицький [1], В. Литвин [2], О. Реєнт і І. Коляда [3] та ін. присвятили свої роботи загальному аналізу соціально-політичної ситуації в Україні в умовах міжвоєнного періоду. Утім, незважаючи на значну історіографічну базу, питання впливу радянської класової пропаганди на діячів культури та мистецтв потребують більш детального вивчення.

Мета статті — проаналізувати реакцію радянських митців на підписання пакту Молотова-Ріббентропа.

Прихід до влади А. Гітлера розпочав у світовій історії нову сторінку. Радянське керівництво це зрозуміло одним із перших. Так, на XVII з’їзді ВКП(б) 1934 р. делегати детально проаналізували міжнародну ситуацію. Загострення обстановки на Далекому Сході внаслідок експансії Японії, реваншист-

ські настрої в Німеччині, що посилювало напругу в Європі, а також вихід Японії та Німеччини з Ліги Націй, мілітаризація розвинених держав — усе це свідчило, що світ стоїть перед загрозою нової війни. “Справа явно йде до нової війни”, — зробив висновок Сталін у своїй доповіді на з’їзді [4, с. 10].

Припускав він і можливий напад на СРСР, але нічого поганого в цьому не вбачав, адже після такої агресії одразу розпочнеться виступ народу в капіталістичних країнах “проти своїх гнобителів”. Понад те, Й. Сталін був переконаний, і саме це намагався донести до делегатів з’їзду, що війна проти СРСР поховає й остаточно “доб’є” саме капіталістичні держави: приведе до повної поразки нападників, до революції в низці країн Європи й Азії і до розгрому буржуазно-поміщицьких урядів цих країн. Швидка й повна перемога та ще й з мінімальним напруженням — практично все трудівники інших держав зроблять самі. Такі настрої домінували в суспільстві.

Офіційна пропаганда в Радянському Союзі використала всі можливості впливу на свідомість і навіть підсвідомість населення. Завдання ж агітаційної підготовки суспільства до такої близької “світової революції” і нової війни було одним з найголовніших. Унаслідок постійного піклування на найвищому рівні міцнішала й машина сталінської пропаганди. Так, 3 серпня 1939 р. було утворено Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б). На це управління покладалася функція керівництва пропагандою та агітацією в країні, а також підготовка в теоретичному плані всієї маси радянського населення — виховання в дусі відданості ідеям Леніна-Сталіна. Спочатку управління складалося всього з п’яти відділів: партійної пропаганди, марксистсько-ленінської підготовки кадрів, агітації та культурно-просвітницьких установ, а у штаті працювало лише 115 співробітників [5, с. 54]. Однак згодом ускладнилася структура й значно зросла кількість працівників.

Пропаганда здійснювалася і в засобах офіційної періодичної преси. Окрім того, у СРСР велику вагу приділяли підготовці кадрів лекторів пропагандистів-агітаторів, які несли комуністичне слово-виховання в маси. Наприкінці 1930-х рр. такою пропагандою займалися понад 112 тис. людей [5, с. 60].

Одним з найважливіших завдань радянської пропаганди було формування в суспільстві образу “ворога”, на діяльність якого можна було б списати всі недоліки та проблеми. Адже без такого “ворога” (внутрішнього і зовнішнього) спокійне політичне життя тоталітарної країни практично неможливе. Однією з найнебезпечніших зовнішніх загроз у СРСР 1930-х рр. вважали німецький фашизм. На XIII з’їзді КП(б)У (травень-червень 1937 р.) було підкреслено: “Запеклі вороги українського народу — німецькі фашисти і польські пани — з допомогою своєї троцькістської, правої та української націоналістичної агентури відкрито готують новий збройний напад на СРСР. Зростання небезпеки воєнного нападу фашистських держав на СРСР і УРСР ставить перед усіма партійними організаціями завдання посилити увагу до питань партійної роботи в Червоній Армії і оборонної роботи в масах трудящих” [6, с. 880]. Уже за рік, на XIV з’їзді КП(б)У (червень 1938 р.), ці тези розвинуто: “Польсько-німецькі фашисти і всі інші агресори готують напад на СРСР” [6, с. 889].

Отже, німецькі фашисти впродовж багатьох років визнавалися найвірогіднішим противником і найзапеклішим ідеологічним ворогом. Відповідно до офіційної доктрини діяли й митці Країни Рад: знімали фільми, писали вірші та оповідання. Зокрема, була написана повість М. Шпанова “Перший удар” (у ній він фантазував щодо можливої війни з Німеччиною) [7]. Зауважимо, що автор доволі детально змальовував хід гіпотетичних бойових дій: за лічені хвилини знищив німецьку авіацію, усього за 30-45 хвилин одним нальотом радянської бомбардувальної авіації сміливо вивів з ладу всю німецьку воєнну промисловість, після чого німецький робітничий клас підняв масове повстання проти Гітлера. Червона ж армія перейшла кордон Польщі й воювала винятково на чужій території. У підсумку всі військові операції Червоної армії тривали лічені хвилини (приміром, останній ворожий літак з тієї армади, яка атакувала СРСР, був знищений лише через 29 хвилин, відколи прикордонники зафіксували порушення кордону) й закінчувалися тільки перемогами. Ось така фантазія автора. Але фантазія, яка повністю відповідала офіційній військовій доктрині, тож і була

з прихильністю прийнята у видавництвах. Книгу випустило Військове видавництво Наркомату оборони та ще й у навчальній серії “Бібліотека командира”. Таким чином, подібну мало-наукову фантастику рекомендували як підручник для офіцерів.

У численних інтерв’ю митці підкреслювали небезпечність гітлерівського режиму та наголошували на необхідності виховувати молодь у постійній готовності “якщо завтра війна” — негайно дати потужну відсіч фашистам. Так, культовий радянський письменник М. Островський, який написав, мабуть, найбільш пропагандистську в СРСР книгу “Як гартувалася сталь”, під час виступу на всесоюзному радіо у квітні 1936 р. наголошував: “Говорячи про завдання виховання юнацтва у зв’язку з фашистською загрозою війни проти нашої Батьківщини... коли прийде час випробувань, молодь радянської країни покаже, що вона гідна великого прапора Леніна, нашого батька і вчителя” [8, с. 6]. Ілля Еренбург сформулював гранично чітко: “Неможна прожити життя на одній землі з фашистами” [9, с. 141].

Утім, таємні переговори з Німеччиною Й. Сталін розпочав ще 1936 р. (окремі дослідники називають і більш ранні дати). З цією метою до Берліна скерували Д. Канделакі (офіційна посада — радянський торгпред у Німеччині). Він був зобов’язаний вийти на особистий кулуарний контакт з нацистськими лідерами. І сталінський посланець свого домігся. Він не тільки спілкувався з першими особами Рейху, а й навіть мав аудієнцію в А. Гітлера [10, с. 39].

Однак, міждержавна політика — справа нелегка. Радянсько-німецькі переговори практично зайшли в глухий кут. Хоча Німеччина й дуже бажала отримувати з СРСР сировину, але у відповідь була просто неспроможна поставити таку кількість товарів, яка задовольнила б радянську сторону. Причому Москва наполягала насамперед на постачанні військової техніки та обладнання.

Проте поступово в міждержавних відносинах, які після приходу до влади А. Гітлера різко погіршилися, наступило потепління. Фюрер відмовився від своєї антибільшовицької риторики, недвозначно посылаючи у бік СРСР позитивні сигнали. Так, на

новорічному прийомі (1939 р.) у рейхсканцелярії Гітлер демонстративно зупинився біля радянського дипломата О. Меркалова і майже півгодини вів із ним невимушену дружню бесіду [11, с. 35]. Сторони швидко йшли до взаємного зближення.

Кроком Й. Сталіна у відповідь стала відставка у травні 1939 р. наркома закордонних справ М. Литвинова, який був категорично налаштований проти будь-яких угод з фашистською Німеччиною. (Відставці передувала особиста доволі напружена розмова у кабінеті Й. Сталіна, але йти на поступки нарком відмовився, за що був негайно позбавлений посади). Новим наркомом призначено В. Молотова. Відтепер підписання взаємовигідної умови (зазначимо, що ситуація вже вийшла із сучасної економічної площини) було лише питанням часу й не дуже тонкої дипломатичної гри. Так, посол Німеччини в СРСР Вернер фон дер Шуленбург писав секретареві іноземних справ Німеччини щодо результатів своєї першої бесіди з новим наркомом у травні 1939 р.: “Він (В. Молотов. — Авт.) явно хоче одержати від нас більш широкі пропозиції політичного характеру. Тут ми повинні бути надзвичайно обережними, доки не буде певності, що можливі пропозиції з нашого боку не будуть використані Кремлем лише для того, щоб справити тиск на Англію та Францію” [11, с. 48].

Шуленбург наголошував: “...фактом є те, що пан Молотов майже закликав нас до політичного діалогу. Наша пропозиція щодо проведення лише економічних переговорів не задовольнила його” [12, с. 66]. Отже, надсекретні переговори, відверті натяки — і СРСР чітко дає зрозуміти: Й. Сталін пропонує розпочати гру на великі ставки. Німецька пропозиція щодо проведення лише економічних переговорів не задовольнила радянську сторону. Ну і, зрозуміло, що цілком у дусі кремлівського тирана було шантажувати Німеччину Англією та Францією, а відповідно країни Заходу — Гітлером. Нехай похвилюються, тим міцнішими будуть позиції Москви на таких переговорах.

А ось Гітлер був у захваті від отриманих пропозицій та обіцянок. Можна сказати, що два лідери нарешті знайшли один одного. Як наслідок, 23 серпня 1939 р. було підписано пакт

Молотова-Ріббентропа, договір про ненапад і таємні протоколи до нього.

Зрозуміло, що підписання договору стало цілковитою несподіванкою для населення СРСР: як же ж так — фашисти, ми ж з ними ще в Іспанії воювали, — і раптом договір про дружбу?! Начебто ж ішли переговори з Англією та Францією? Адже, незважаючи на роки “зачисток” і арештів, розумних, мислячих людей все ще було достатньо в Радянському Союзі. Для них це був справжній шок. Так, дружина композитора Шапоріна, прочитавши у “Правді” від 24 серпня 1939 р. про “ворогів”, які раніше підступно “заганяли у кут” дружбу народів СРСР і Німеччини [13, с. 1], записала у своєму щоденнику: “Хто ці вороги? А ще теплі тіла загиблих у Іспанії, Чехословаччині?.. Я не можу — мене переповнює така неймовірна злість, ненависть, презирство...” [5, 140]. Вона також зазначила: “Пакт про ненапад з Гітлером, з Німеччиною. Який ненапад? Що, німці злякалися, що ми на них нападемо?.. Вірогідно, піде в Німеччину вся сировина, нафта, вугілля та інше... Руки Гітлера розв’язані. Польща буде наступною після Чехословаччини... (Вражає, наскільки далекоглядною виявилася ця жінка. — Авт.) Так, дожили. Торжество комунізму! Урок всім вікам і народам, куди приводить “робітничо-селянський” уряд. На мою думку, кожен чесний комуніст і революціонер повинен би зараз пустити собі кулю в лоб” [5, с. 143].

Письменник К. Симонов так коментував цей договір: “Сама ця подія чисто психологічно, особливо після всього, що відбулося в Іспанії, після відкритої сутички з фашизмом, яка там була, вразила мене так само, як і моїх однолітків, — багатьох, мабуть, досить сильно. Щось тут неможливо було зрозуміти почуттями. Можливо, розумом — так, а почуттями — ні. Щось перевернулося і в навколишньому світі, і в нас самих. Начебто ми стали кимось не тим, чим були; начебто нам треба було продовжувати жити з іншим самовідчуттям після цього пакту” [14, с. 77].

Понад те, навіть безліч разів перепроверені найкращі, можна сказати, елітарні війська режиму — радянські пропагандисти, бійці найважливішого для Сталіна ідеологічного фронту, перебували в дезорієнтованому розгубленому стані. Зокрема,

агітатор, який підписався псевдонімом “Земляк”, під час однієї з нарад підкинув анонімного листа А. Жданову, у якому нагадав про заяви, які робив Й. Сталін, а за ним і вся машина радянської пропаганди до 23 серпня 1939 року (насамперед під впливом війни в Іспанії) і після. Лист був надзвичайно гострим. “Земляк” наважився висміювати кульбіти радянської пропаганди, яка з надзвичайною легкістю вихваляла те, що ще кілька днів тому агресивно й безапеляційно паплюжила. В одну ніч фашисти з ворогів, з якими воювали на смерть, раптом перетворилися на найліпших друзів. Це викликало безліч запитань у населення, на які треба було якось відповідати, зокрема, й пропагандистам. Закінчувався лист доволі риторичним запитанням: “Як нам, працівникам на місцях, відповідати (вірніше, брехати) робітникам і колгоспникам? Відповіді ми не можемо знайти” [5, с. 141-142].

Зауважимо, що характерною особливістю сталінської доби було те, що громадяни СРСР не дуже квапилися привселюдно висловлювати свої відверті думки. У суспільстві панувала атмосфера тотальних доносів. Саме тому досить часто можна побачити, що та сама людина в присутності великої кількості людей озвучувала одні погляди, а у вузькому колі друзів — цілком протилежні. Яскравим прикладом можуть бути вислови М. Рильського, який на офіційних заходах з приводу підписання пакту, а також і подальших подій у світі, наголошував: “Я щасливий”, але вже в приватній розмові висловлювався по-іншому: “Я все-таки не бачу вагомих причин, які змусили нас кинутися на Польщу. Це суперечить тій гуманності і справедливості, про яку ми стільки завжди кричали. Ось я пишу кожен день вірші, що вихваляють доблесть радянських військ і мудрість нашої політики, а в серці немає жодного ентузіазму. Все-таки ми напали на слабкого, і виправдати такий вчинок чесному поету — дуже важко” [15, с. 968, 1030].

Утім, і серед “друзів” було безліч таємних інформаторів, які негайно повідомляли каральні органи. Зокрема, 27 серпня 1939 року заступник наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулов повідомляв секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову щодо осіб, які “взяті в активну агентурну розробку”. Серед них був і

письменник А. Шиян, який у приватній розмові з “другом” висловився: “Не уявляю собі, як тепер буде вестися антифашистська пропаганда. Радянському уряду доведеться зараз піти на великі поступки й миритися з фашистами. Заново обробляти громадську думку громадян, бо кожен піонер знає, що фашист — це наш заклятий ворог і раптом — дружба” [15, с. 970]. З ним погодився і письменник О. Торін: “Нічого собі — співдружність з фашистськими бандитами, погромниками, що переслідують євреїв, ні, ми затіяли якусь темну гру” [15, с. 970].

З метою поширення контролю за українськими митцями, підвищення авторитету партії чинився тиск щодо необхідності вступу до лав Комуністичної партії. Приміром, композитор М. Вериківський вперто відмовлявся вступити до партії, констатує: “Рильського таки затягли до партії, а який з нього комуніст”. З ним погоджувався член-кореспондент Академії архітектури СРСР В. Заболотний: “Знову мордують пропозиціями про вступ до партії, ще скажуть, що Заболотний “ворог радянської влади” [11, с. 178]. П. Тичина, М. Бажан та багато інших були змушені вступити до партії.

Відповідно, відтепер, як члени КПРС, вони вже не мали права висловлювати думки, які б не збігалися з головною партійною лінією. Так, Б. Лятошинський — голова правління Спілки радянських композиторів України — акцентував: “Договір з Німеччиною є актом найбільшої мудрості і далекоглядності з боку нашого уряду, який не побажав кров’ю своїх синів захищати захоплення Французького і Британського імперіалізму. Звичайно до кінця вірити Німеччині не можна, але все-таки безсумнівно, що підписаний договір сильно розрядить атмосферу” [15, с. 968]. Начальник сектору культури РНК УРСР Воскобойников підкреслював: “Це рішення абсолютно вірне, іншого рішення не можна було й очікувати, бо ми не могли залишити населення Західної України і Білорусії, які повстали проти капіталізму, без допомоги. Ми мусили взяти їх під захист” [15, с. 998].

Утім, були й інші погляди. Так, режисер київського театру Казневський стверджував: “Як би не замазували очі доповідями, але навіть найбільш недалекий громадянин чудово розу-

міє, що не будь пакту — не було б і війни. Пакт — це форма. А за пактом війна; за пактом змова. Все заздалегідь було вирішено, домовлено, захотілось і нам зробити так, як личить “великій державі”, тобто налякати слабкішого, ну й відрізати шматок території. Говорять, ми лише прийшли на допомогу нашим братам, але ж ці брати не просили нас ні про яку допомогу. Доповідач намагався довести, що це не поділ Польщі. Доводиться робити вигляд, що віриш всьому і погоджуєшся зі всім, адже інакше не можна” [15, с. 1056].

Артист Харківського оперного театру Роменський наголошував: “Це смішно, до чого ми дожили, ідемо заодно з фашистами. Якщо це так, то, можливо, Німеччина нам допомогла і у розкритті змови Тухачевського” [15, с. 1039]. Працівник Київського оперного театру ім. Т. Шевченка Ковалевський-Сорокопуд: “Як більшовики не прагнуть виправдати свій вчинок захоплення Польщі, а вони є самі справжні агресори” [15, с. 1039].

Утім, навіть у найближчому колі не можна було вільно висловлювати своїх думок. Свідоме й принципове нехтування загальнолюдськими моральними нормами, агресивна боротьба з релігією мали на меті перетворення правлячої партії на єдиний “вищий суд”, якому тільки й було дозволено визначати життєві цінності та пріоритети. Постійна істерія, нагнітання напруги в суспільстві, свідоме протиставлення різних груп населення (передусім на селі — агресивні та регулярні напади на “куркулів”), “чистки”, боротьба із “засміченістю” кадрів — фактично такі дії створювали в суспільстві атмосферу перманентної війни.

Акцент на “особливому шляху” розвитку соціалістичного суспільства, який виправдовував соціально-економічні експерименти, став дороговказом і для “особливих” правил поведінки. Можна сказати, що метою сталінізації суспільства було спотворення самої природи людини. Утвердилася принципово нова модель поведінки індивідуума в суспільстві: таємні доноси на друзів, колег, родичів стали певною примарною запорукою виживання. Знищення всіх гуманістичних принципів людського співіснування, натомість пріоритет самих низьких людських якостей спричинили глибокі деформації свідомості, тому, на жаль, посттоталітарні, постколоніальні ментальні

комплекси є найважливішими проблемами сучасного українського суспільства.

Колеги та співробітники негайно доносили на своїх “друзів”. Приміром, про “антирадянські” висловлювання Ковалевського-Сорокопуда негайно стало відомо каральним органам. Актор був заарештований. Сміливцеві пригадали українське походження, тож стараннями упередженого “слідства” він миттєво був проголошений “українським націоналістом” і “петлюрівцем”. Термін ув’язнення був дуже тривалим.

Саме тому обережні люди навіть у розмовах з друзями завжди дотримувалися не лише офіційної партійної лінії, але й навіть розмовляли в стилі передових шпальт газети “Правда”. Так, зокрема, київський художник Середа так відповів провокатору на запитання щодо підписання пакту Молотова-Ріббентропа: “Скільки століть боролися кращі люди за об’єднання українського народу, скільки крові пролито за це і лише тепер, так несподівано для всіх нас і так безболісно все це вийшло. Такої мудрої політики я не очікував. Приєднання Західної України є найвидатнішою подією. За своїм впливом на умі подія ця спричинить повний переворот у поглядах української націоналістичної інтелігенції й зближить її з радянською владою. Невже ж після такого мудрого об’єднання українського народу радянська влада не проголосить амністії для всіх українців, які емігрували за кордон, і для тих, що були вислані за націоналізм. Якщо це буде, то для української інтелігенції настане світле й спокійне життя. До Західної України у великій кількості скеровані спеціалісти, і я впевнений, що там створять зразковий порядок у всіх галузях життя. Звичайно, їдуть туди і працівники НКВС для своєї роботи. Я зараз маю честь ілюструвати книгу, яка буде піднесена товаришу Сталіну від українського народу, в день його 60-ти річчя” [15, с. 1029].

Таким чином, головним наслідком кількох десятиліть панування тоталітарного суспільства, на наш погляд, є не політично-економічні трансформації, а, насамперед, соціально-психологічні викривлення. Однією з особливостей роботи радянської пропаганди була наявність потужного емоційного зарядження, що дозволяло переводити надану офіційну інформацію з області

раціонального сприйняття в суто емоційно-психологічну. Саме тому радянські митці мали бути “в авангарді” формування свідомості “людини радянської”. У тоталітарному суспільстві політика та мистецтво завжди є категоріями взаємопов’язаними та взаємозалежними. Однак, діячі культури та мистецтв, з одного боку, мали певний високий культурно-освітній рівень (що ускладнювало їх пропагандистську “обробку”), а з іншого — емоційність сприйняття нерідко призводила до того, що вони відверто висловлювали свої думки навіть у малознайомих компаніях, що нерідко спричиняло репресії та арешти. Окрім того, на прикладі подій 1939 р. можна простежити, що окремі радянські митці вже повною мірою опанували мистецтво, яке Джордж Орвелл пізніше назвав “doublethink” — здатність вірити у взаємовиключні речі (або робити вигляд, що віриш), або міняти свою думку на протилежне за ідеологічної необхідності.

1. *Кульчицький С.В.* УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. — К.: Вид-во НАН України, 1995. — 203 с.; *Кульчицький С.В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.) / С.В. Кульчицький. — К.: Основи, 1996. — 396 с.; *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С.В. Кульчицький. — К.: Альтернативи, 1999. — 336 с. 2. *Литвин В.М.* Україна: міжвоєнна доба (1921-1938 рр.) / В.М. Литвин. — К.: Альтернативи, 2003. — 512 с. 3. *Реєнт О.П.* Україна між світовими війнами (1914-1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії / О.П. Реєнт, І.А. Коляда. — К.: Школа, 2004. — 542 с. 4. XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет. — М.: Партиздат, 1934. — 716 с. 5. *Невежин В.* “Если завтра в поход...” / В. Невежин. — М.: Язуза, Эксмо, 2007. — 320 с. 6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК: у 2 т. Т. 1 (1918-1941). — К.: Політвидав України, 1976. — 1007 с. 7. *Шпанов Н.* Первый удар (Повесть о будущей войне) / Н. Шпанов // Знамя. — 1939. — № 1. — С. 14 — 122. 8. *Голодний М.* Выступление писателя Николая Островского по радио / М. Голодний, Г. Киш // Правда. — 1936. — 8 квітня. — С. 6. 9. *Куманев В.А.* Деятели культуры против войны и фашизма Исторический опыт 20-30-х гг. / В. А. Куманев. — М.: Наука, 1987. — 294 с. 10. *Кривицкий В.Г.* “Я был агентом Сталина”: Записки советского разведчика / В.Г. Кривицкий; пер. с англ. — М.: “Терра-Терра”, 1991. — 365 с. 11. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / [редкол.: І.Ф.

Курас (голова) та ін.] — Т.4: Україна у Другій світовій війні, 1939—1945 / Керівник тому В.І. Кучер. — К. : Генеза, 2003. — 584 с. **12.** Война и политика. 1939—1941. — М. : Наука, 2000. — 495 с. **13.** Советско-Германский договор о ненападении // Правда. — 1939. — 24 серпня. — С. 1. **14.** Симонов К. Глазами человека моего поколения: Размышления о И.В. Сталине / К. Симонов ; предисл. Л.Лазарева. — М.: Книга, 1990. — 432 с. **15.** Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / [упоряд. В. Даниленко, С. Кокін]. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. — 1311 с.

Annotation

Kostiantin Nikitenko. Reaction of the Soviet culture and art on the signing of the Molotov-Ribbentrop Pact: official propaganda and the truth of history. Research is devoted to the analysis of features of influence of Soviet propaganda on the population. Particular attention is paid to the influence of culture and arts in the example of the reaction to the signing of the Molotov-Ribbentrop Pact. Defined mechanisms and means of political indoctrination of artists and their reverse reaction to these measures. It is proved that some of the figures of culture and arts in the USSR on the eve of World War II in the fully mastered the art of which George Orwell later called «doublethink» - the ability to believe (or pretend to believe) in mutually exclusive, or to change his mind at the opposite ideological necessity.

Keywords: art, propaganda, culture and arts, the Molotov-Ribbentrop Pact.

Аннотация

Константин Никитенко. Реакция советских деятелей культуры и искусства на подписание пакта Молотова-Риббентропа: официальная пропаганда и правда истории. Исследование посвящено анализу особенностей влияния советской пропаганды на население. Особое внимание уделено влиянию на деятелей культуры и искусств на примере реакции на подписание пакта Молотова-Риббентропа. Определены механизмы и средства политико-идеологической обработки творческих работников и их обратная реакция на эти мероприятия. Доказано, что некоторые деятели культуры и искусств в СССР накануне Второй мировой войны в полной мере овладели искусством, которое Джордж Оруэлл позже назвал «doublethink» — способность верить (или делать вид, что веришь) во взаимоисключающие вещи, либо менять свое мнение на противоположное при идеологической необходимости.

Ключевые слова: искусство, пропаганда, деятели культуры и искусств, пакт Молотова-Риббентропа.